

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Авксентьєва Таміла Анатоліївна

УДК 378.147

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Галузьяк Василь Михайлович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
доцент кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Коберник Олександр Миколайович,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
декан технолого-педагогічного факультету;

кандидат педагогічних наук, професор
Поліщук Віра Аркадіївна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
докторант кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи.

Провідна установа: Інститут проблем виховання АПН України, лабораторія морально-етичного виховання, м. Київ.

Захист відбудеться 24 червня 2005 року о 15⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Автореферат розіслано 23.05.2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чайка В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Питання морального виховання особистості завжди привертало увагу педагогів і психологів. У наш час, коли відбуваються докорінні зміни суспільного життя, переосмислюються соціокультурні цінності, вони набувають особливої актуальності. Зміна ідеологічних орієнтацій суспільства часто супроводжується наростанням у молодіжному середовищі соціальної апатії, нігілістичного ставлення до моральних цінностей. Все це вимагає пошуку нових педагогічних підходів до морального виховання молоді.

Вагомий внесок у дослідження проблем морального виховання особистості зробили такі вітчизняні педагоги та психологи, як І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, О. Киричук, Г. Костюк, М. Красовицький, Ю. Приходько, В. Сухомлинський, К. Чорна та ін. Питанням формування моральної свідомості особистості значну увагу приділяли А. Бойко, О. Богданова, В. Гурін, І. Зязюн, І. Кон, І. Мар'єнко, Т. Цвеліх, Н. Щуркова та ін.

Окремі аспекти проблеми формування моральної свідомості розглядалися в дослідженнях моральної оцінки та оцінних міркувань (С. Ангелов, В. Василенко, О. Глущенко, Т. Драгунова, В. Мясищев, Н. Фокіна та ін.), стійких форм і мотивів поведінки особистості (М. Бобнєва, Л. Божович, А. Зосимовський, Т. Коннікова, Л. Славіна, В. Чудновський, С. Якобсон та ін.), закономірностей формування моральних переконань (О. Богданова, М. Боришевський, І. Краснобаєв, І. Мар'єнко, А. Ситникова, Л. Рувинський та ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що увага сучасних дослідників зосереджується головним чином на проблемах морального виховання дошкільників (О. Кошелівська, Т. Фасолько), молодших школярів (С. Бакуліна, О. Безверхий, О. Матвієнко, В. Плахтій, В. Салко, Л. Степаненко, О. Штихалюк) та учнів підліткового віку (І. Білецька, В. Болотіна, І. Кравченко, А. Малихін, І. Романишин, О. Шкурін). Значно менше досліджень присвячено вивченню особливостей морального становлення особистості в юнацькому віці. Лише у декількох роботах, виконаних протягом останнього часу, розглядаються питання морального виховання студентської молоді: соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутніх керівників (В. Діуліна), педагогічні умови формування правової свідомості майбутніх учителів (Я. Кічук, І. Романова), соціально-педагогічні умови становлення самооцінки особистісних моральних якостей студентів медучилища (М. Нарійчук). Водночас, юнацький вік потребує особливої уваги педагогів, оскільки в ньому відбуваються суттєві трансформації соціальної ситуації розвитку та формуються важливі когнітивні передумови становлення моральної свідомості особистості: абстрактно-поняттєве, критичне мислення, рефлексія, прогностичні здібності, теоретичні інтереси, самоідентичність. Для багатьох юнаків характерна внутрішня суперечливість моральної свідомості, в якій ригоризм і категоричність оцінок парадоксальним чином поєднуються з демонстративним скепсисом і сумнівами в обґрунтованості загальноновизнаних етичних норм. Молоді люди, в яких не сформувалася стійка система цінностей, легко скочуються до морального релятивізму: якщо все відносно, значить все дозволено.

Необхідність підвищення рівня моральної зрілості сучасної молоді зумовлює актуальність дослідження педагогічних умов формування моральної свідомості студентів. Особливої гостроти ця проблема набуває у контексті підготовки майбутніх педагогів, для яких високий рівень моральної свідомості є показником професійної придатності та

передумовою успішного виховання школярів на засадах гуманістично зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної стратегії педагогічної взаємодії.

Соціально-педагогічна значущість і недостатня теоретична розробленість проблеми морального виховання майбутніх учителів зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: “*Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів*”.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Зміст педагогічної підготовки вчителів в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти» (державний реєстраційний номер 0105U0000942). Тема дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №11 від 26.06.2000 р.) і узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №8 від 05.12.2000 р.).

Об'єкт дослідження – моральне виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування моральної свідомості майбутніх педагогів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Гіпотеза дослідження – ефективне формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів можливе за таких педагогічних умов:

- педагогічна підтримка студентів у моральному самовизначенні;
- залучення студентів до колективного обговорення морально-етичних дилем на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій;
- формування в студентській групі виховного середовища, що активізує засвоєння студентами моральних понять і цінностей;
- використання групових форм навчально-виховної взаємодії, які забезпечують систематичну демонстрацію студентам моральних суджень, що перевищують їх актуальний рівень морального розвитку.

Для досягнення мети дослідження розв'язувалися такі **завдання**:

- 1) визначити сутність, критерії та рівні розвитку моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів;
- 2) виявити стан та особливості розвитку моральної свідомості студентської молоді;
- 3) з'ясувати можливості застосування когнітивно-еволюційного підходу у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів;
- 4) визначити та експериментально перевірити педагогічні умови формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Теоретичною основою дослідження є концепція особистісно зорієнтованого виховання (Г. Балл, І. Бех, Г. Бондаревська, М.Боришевський, О. Киричук, С.Подмазін та ін.), діяльнісний підхід до розвитку особистості (В. Ананьєв, Л.Виготський, О.Леонтєв, С. Максименко, О.Запорожець, В. Давидов, С.Рубінштейн та ін.), когнітивно-еволюційна теорія морального розвитку особистості (Л.Кольберг, Г.Гілліган та ін.); концепція

педагогічної підтримки особистості (О. Газман, Н. Іванова, Н. Михайлова, Т. Фролова, С. Юсфін та ін.), теорія моделювання гуманістичних виховних середовищ (В. Караковський, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Семенов та ін.), концепції самовиховання особистості (Г. Ковальов, А. Кочетов, Л. Рувинський, М. Сметанський, В. Сухомлинський, Ю. Орлов та ін.).

Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань, перевірки сформульованої гіпотези використано комплекс взаємопов'язаних теоретичних і емпіричних **методів дослідження**:

- *теоретичні методи* (аналіз, порівняння, моделювання, узагальнення) для вивчення психолого-педагогічної літератури і визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутності та змісту моральної свідомості студентів;
- *емпіричні методи* (анкетування, інтерв'ю, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, самооцінювання, тестування) для вивчення сформованості моральної свідомості студентів; формуючий експеримент для перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов виховання моральної свідомості студентської молоді;
- *методи математичної статистики* застосувались для обробки отриманих даних, виявлення кількісних та якісних залежностей між досліджуваними явищами.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Хмельницького національного університету та Вінницького обласного комунального гуманітарно-педагогічного коледжу. Загалом у дослідженні взяли участь 854 студенти 1-5 курсів.

Організація та основні етапи дослідження. Дослідницька робота здійснювалася поетапно протягом 1999-2005 рр.

На *пошуково-теоретичному* етапі (1999-2000 рр.) було опрацьовано наукові джерела з досліджуваної проблеми; з'ясовано сутність і зміст моральної свідомості студентів, визначено критерії та рівні її сформованості.

На *пошуково-емпіричному* етапі (2001-2002 рр.) дослідження проаналізовано та узагальнено досвід організації морального виховання студентів вищих навчальних закладів, обґрунтовано педагогічні умови, форми, методи і прийоми розвитку моральної свідомості студентської молоді, визначено робочу гіпотезу і завдання дослідження, розроблено методику формуючого експерименту.

На етапі *дослідно-експериментальної* роботи (2002-2004 рр.) впроваджено у практику педагогічні умови формування моральної свідомості студентів, внесено корективи в методику експериментального дослідження, уточнено гіпотезу.

На *заключному* етапі дослідження (2004-2005 рр.) проаналізовано і узагальнено отримані результати, сформульовано загальні висновки.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: вперше обґрунтовано педагогічні умови формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: педагогічна підтримка у моральному самовизначенні; залучення до колективного обговорення морально-етичних дилем на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій; формування в студентській групі виховного середовища, що активізує засвоєння моральних понять і цінностей; використання групових форм навчально-виховної взаємодії, які забезпечують систематичну демонстрацію студентам моральних суджень, що перевищують їх актуальний рівень морального розвитку;

визначено критерії (уявлення про правильну поведінку, мотиви поведінки, соціальна позиція) та рівні сформованості (прагматичний, міжособистісно-орієнтований, суспільно-орієнтований, автономно-ціннісний) моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів;

з'ясовано особливості та відхилення у розвитку моральної свідомості студентської молоді;

подальшого розвитку набули наукові уявлення щодо змісту і структури моральної свідомості студентської молоді.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблено методику ефективного застосування моральних дилем для розвитку моральної свідомості студентів; створено та адаптовано діагностичні методики для визначення рівня розвитку моральної свідомості студентів; розроблено комплекс морально-етичних завдань-ситуацій, які можуть застосуватись у виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів, а також підготовлено методичні рекомендації щодо формування та корекції моральної свідомості студентської молоді в сучасних умовах. Експериментально перевірені висновки і практичні рекомендації можуть використовуватись у подальших дослідженнях проблеми формування моральної свідомості студентської молоді.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалась методологічно обґрунтованими підходами до процесу формування моральної свідомості студентів; застосуванням комплексу методів, адекватних меті і завданням дослідження; чіткою системою критеріїв; репрезентативністю вибірки; кількісним та якісним аналізом емпіричних результатів; застосуванням методів математичної статистики для перевірки достовірності отриманих даних.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися і були схвалені на засіданнях кафедри педагогіки та звітних наукових конференціях викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2000-2004), міжнародних науково-практичних конференціях “Науково-теоретичні та методичні засади конструювання змісту професійної освіти” (Вінниця, 1998), „Проблеми загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів” (Вінниця, 2002), “Сучасні технології в навчальному процесі” (Вінниця, 2003), „Формування духовно-моральних цінностей у дітей та молоді” (Вінниця, 2004); всеукраїнській науково-практичній конференції „Профільна освіта: історія, теорія, практика” (Вінниця, 2004).

Обґрунтовані в дослідженні педагогічні умови формування моральної свідомості студентів впроваджено у навчально-виховний процес Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (довідка №04/83 від 21.12.2004 р.), Хмельницького національного університету (довідка №06/71 від 24.11.2004 р.) і Вінницького обласного комунального гуманітарно-педагогічного коледжу (довідка №231 від 17.11.2004).

Публікації за темою дисертації. Основні положення та висновки дослідження знайшли відображення у 7 публікаціях, у тому числі 6 у наукових фахових виданнях, 1 методичних рекомендаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 170 сторінках. Ілюстративний матеріал подано у 5 таблицях і 3 рисунках. Бібліографія містить 181 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, гіпотезу і завдання, розкрито методи та етапи, наукову новизну та практичне значення роботи, а також наведено відомості про апробацію дисертації та впровадження її результатів у педагогічну практику.

У першому розділі – **«Теоретичні основи формування моральної свідомості студентської молоді»** – здійснено аналіз різних підходів до трактування сутності моральної свідомості як філософського і психолого-педагогічного поняття, визначено та проаналізовано основні концепції морального розвитку особистості, з'ясовано особливості когнітивно-еволюційного підходу до формування моральної свідомості студентів.

Результати аналізу наукових джерел засвідчили, що у працях філософів, психологів і педагогів висвітлено різні аспекти проблеми формування моральної свідомості особистості: філософський (О.Дробницький, О.Спіркін, А.Титаренко, Д.Шимановський та ін.), психологічний (І.Бех, Л.Божович, М.Боришевський, Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та ін.), педагогічний (О.Бондаревська, Є.Козлов, І.Краснобаєв, О.Калініна, Т.Коннікова та ін.). Узагальнення положень філософських і психологічних концепцій моралі дало підстави зробити висновок, що мораль як форма суспільної свідомості являє собою систему цінностей, принципів, норм і правил, які регулюють поведінку людини в різних сферах суспільного життя.

Встановлено, що у філософсько-етичній літературі розмежовуються три тісно взаємопов'язані аспекти моралі: моральна свідомість, моральні ставлення і моральна поведінка. Моральна свідомість становить раціональну основу морального життя людини, що дозволяє їй здійснювати ті або інші вчинки свідомо, з розумінням їх необхідності та доцільності. Індивідуальна моральна свідомість є вищою формою психічного відображення соціальних стосунків, в якій виявляється ставлення особистості до моральних норм суспільства, а також осмислюється особистий досвід і формується готовність до моральної поведінки.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про існування двох основних підходів до трактування змісту поняття „моральна свідомість”. Перший – широкий – полягає в розумінні моральної свідомості як єдності моральних знань, почуттів і способів поведінки (А. Малихін, В. Плахтій та ін.). У другому – вузькому – підході моральна свідомість розглядається як система моральних уявлень, понять і способів морального мислення, які виступають раціональною основою моральної поведінки особистості (А. Зосимовський, Л. Кольберг, І. Мар'єнко, І. Харламов, В. Чепіков та ін.). Такий підхід, на нашу думку, точніше відображає сутність моральної свідомості особистості і дозволяє виділити в її структурі три взаємопов'язані компоненти: моральні уявлення і поняття; мислительні операції розпізнавання, аналізу та розв'язання моральних проблем; моральні цінності, які відображають особистісне ставлення до моральних норм і виступають критеріями оцінювання поведінки.

На підставі здійсненого аналізу уточнено сутність поняття «моральна свідомість». У дослідженні воно визначається як складна, інтегративна особистісна якість, що синтезує моральні поняття, цінності та способи морального мислення, які визначають загальний підхід до розв'язання особистістю моральних проблем, а також її здатність до моральної саморегуляції й вибору адекватних способів поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії.

У дослідженні з'ясовано, що в основі більшості психолого-педагогічних підходів до формування моральної свідомості особистості лежить ідея інтеріоризації суспільних моральних понять і цінностей, які стають елементами внутрішньої мотиваційно-ціннісної системи особистості. При цьому інколи недостатньо враховується суб'єктна активність особистості в процесі становлення структур її індивідуальної моральної свідомості. Особистість нерідко розглядається як пасивний реципієнт соціальних впливів, який лише сприймає і засвоює нормативний комплекс зовнішніх моральних вимог. Більш глибоко проблема формування моральної свідомості як раціональної основи поведінки особистості розглядається в когнітивно-еволюційній концепції (Ж.Піаже, Л.Кольберг, Г.Гілліган, Дж.Гіббс), філософською основою якої є розуміння моралі як справедливості, що ґрунтується на взаємній повазі до гідності кожної людини. Ключовою для цього підходу є теза про неможливість розвитку моральної свідомості шляхом одного лише засвоєння особистістю моральних норм і формування відповідних навичок поведінки. Особистість має не просто оволодіти певними моральними знаннями, а навчитися самостійно осмислювати моральні поняття, розпізнавати й аналізувати моральні проблеми, приймати адекватні рішення в ситуаціях морального вибору.

Наше звернення до когнітивно-еволюційної концепції морального розвитку особистості пояснюється тим, що вона характеризується низкою особливостей, які уможливають її ефективно застосування у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів:

- ґрунтується на діалогічній, суб'єкт-суб'єктній стратегії виховної взаємодії, що забезпечує свободу морального самовизначення студентів;

- відповідає віковим особливостям розвитку студентської молоді, якій властивий інтерес до теоретичного аналізу етичних проблем, прагнення пізнати глибинну сутність моральних понять і норм;

- сприяє розвитку професійно важливих якостей майбутніх учителів: рефлексії, емпатії, здатності до осмислення моральних ситуацій з позицій іншої людини, прогностичних здібностей, критичного мислення;

- забезпечує не лише інтеріоризацію моральних норм і засвоєння умінь соціальної взаємодії, а й розвиток соціоморального мислення, формування умінь розпізнавати, аналізувати та розв'язувати морально-етичні проблеми.

Спираючись на концептуальні положення когнітивно-еволюційного підходу, ми розглядаємо розвиток моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів як стадіальний процес, що характеризується такими особливостями:

- кожна наступна стадія розвитку моральної свідомості є якісно новим способом мислення, зорієнтованим на справедливе розв'язання моральних проблем;

- стадії утворюють інваріантну послідовність, тобто розвиваються в незмінному послідовному порядку, який не допускає перестрибування: щоб досягти певної стадії морального розвитку, необхідно пройти через попередні;

- кожна стадія являє собою ієрархічне утворення, оскільки інтегрує способи мислення, характерні для попередніх стадій, і включає їх у більш диференційовану пізнавальну структуру;

- студенти переходять від однієї стадії розвитку моральної свідомості до іншої, стикаючись з поглядами, які суперечать їхній позиції й спонукають шукати більш досконалий спосіб вирішення моральних проблем.

У другому розділі – „**Особливості становлення моральної свідомості студентської молоді**” – обґрунтовано критерії та визначено рівні сформованості моральної свідомості, з’ясовано особливості її розвитку у студентському віці.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу виділити два основні підходи до визначення морального розвитку особистості: функціонально-аналітичний і синтетичний. Найпоширенішим є функціонально-аналітичний підхід, який полягає у виділенні переліків однорідних, не зведених у цілісну структуру моральних якостей, таких, наприклад, як працьовитість, чесність, гуманність, колективізм, скромність, дисциплінованість і ін. (М.Боришевський, Н. Єфременко, Л. Іванова, М.Монахов, І.Харламов і ін.). Синтетичний підхід передбачає виділення інтегрального, максимально широкого критерію, який дозволяє виявляти і стисло фіксувати рівень моральної зрілості особистості (Л. Божович, В. Мерлін, М. Неймарк та ін.).

Обидва підходи мають певні переваги і обмеження. Зокрема, використовувані в синтетичному підході критерії моральної вихованості є надто загальними, малодиференційованими, що утруднює систематичний контроль за розвитком моральної свідомості особистості і вибір адекватних способів виховного впливу. Аналітичний підхід не дає змоги за окремими показниками побачити цілісний зміст моральної свідомості особистості. Крім того, обидва підходи зосереджують основну увагу на засвоєних особистістю нормативних моральних уявленнях і недостатньо враховують рівень розвитку соціоморального мислення, здатність самостійно аналізувати й розв’язувати морально-етичні проблеми.

У контексті визначення рівнів сформованості моральної свідомості особистості продуктивним є когнітивно-еволюційний підхід, який передбачає врахування не тільки обсягу засвоєних моральних понять і ставлення до них, але й якісних характеристик соціоморального мислення. Орієнтуючись на нього, ми виділяємо три критерії сформованості моральної свідомості студентів: морально-інформаційний, морально-аналітичний і морально-ціннісний. Перший критерій характеризує обсяг та глибину засвоєння особистістю моральних уявлень і понять. Другий критерій відображає характеристики соціоморального мислення особистості: стратегії та прийоми розв’язання моральних проблем; здатність до децентрації; соціальну перспективу поведінки, тобто соціальний контекст, на який особистість орієнтується у ситуаціях морального вибору. Третій критерій характеризує провідні моральні цінності, на які особистість орієнтується в соціальній взаємодії.

Означені критерії дали змогу виділити чотири якісно своєрідні рівні розвитку моральної свідомості студентів: прагматичний, міжособистісно-орієнтований, суспільно-орієнтований, автономно-ціннісний.

Прагматичний рівень характеризується спрямованістю особистості на задоволення власних потреб. Моральні норми дотримуються нею тоді, коли це сприяє реалізації її безпосередніх інтересів, а також потреб значущих для неї людей. Цей рівень моральної свідомості характеризується індивідуалістичною перспективою: слід поводитися так, щоб задовольнити свої потреби. Існує усвідомлення, що кожна людина має власні інтереси, які можуть конфліктувати з інтересами інших. Внаслідок цього визнається право кожного на задоволення власних інтересів. Це призводить до акцентування на інструментальному обміні як механізмові, через який індивіди координують свої вчинки заради взаємної вигоди.

Для *міжособистісно-орієнтованого рівня* характерними є спрямованість особистості на референтне оточення, а також прагнення до позитивної самооцінки та схвалення оточуючими. Типовою для цього рівня є конформна поведінка відповідно до стереотипів, яких притримується більшість людей. На цьому рівні індивідуалістична позиція, характерна для попереднього рівня, трансформується у позицію особистості, яка забезпечує довірливі стосунки з близькими людьми. Моральні норми при цьому сприймаються узагальнено, незалежно від окремої особи чи ситуації. Верховенство загальноприйнятих норм спрямовує особистість на виконання суспільних ролей заради соціального схвалення. Водночас її мислення ґрунтується на усталених стереотипах, у зв'язку з чим недостатньо усвідомлюється відносність і складність моральних норм. Як наслідок моральна поведінка спрямовується здебільшого іншими людьми і підпорядковується вимогам середовища.

Студенти з *суспільно-орієнтованим рівнем* моральної свідомості вважають, що виконувати свої обов'язки і дотримуватись встановлених правил потрібно заради збереження порядку в суспільстві. Вони орієнтуються на закони і правові акти як на найбільш стабільну і зрозумілу основу для вирішення моральних проблем. Особистості з цим рівнем властива перспектива узагальненого члена суспільства, що ґрунтується на розумінні соціальної системи як усталеного, послідовного набору правил і принципів, обов'язкових для всіх членів суспільства. Реалізація власних інтересів вважається законною лише тоді, коли узгоджується з підтримкою соціальної системи в цілому.

Студенти з *автономно-ціннісним рівнем* моральної свідомості вважають, що правила і закони повинні дотримуватися, оскільки вони є основою суспільної злагоди. Водночас вони усвідомлюють, що закони мають відносний характер і повинні гарантувати благополуччя більшості. Такі цінності, як свобода, почуття власної гідності, на їхню думку, повинні захищатися незалежно від позиції більшості. На цьому рівні моральність вчинків визначається не стільки конформним, стереотипним дотриманням законів і соціальних умовностей, скільки орієнтацією на внутрішні, свідомо прийняті етичні принципи, які ґрунтуються на універсальних моральних цінностях: рівність людей, справедливість і повага до людської гідності.

Внаслідок аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що розвиток моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів характеризується низкою особливостей: перебудовою змісту та співвідношення основних мотиваційно-ціннісних орієнтацій, активізацією розвитку самосвідомості, формуванням теоретичних інтересів і потреб, актуалізацією потреби в життєвому самовизначенні, наростанням критичності у сприйнятті моральних норм, становленням довільного рівня моральної саморегуляції.

Констатуючий етап дослідження засвідчив, що багатьом студентам властиве відставання у розвитку моральної свідомості. Зокрема, прагматичний рівень моральної свідомості характерний для 34% студентів, міжособистісно-орієнтований – для 44%, суспільно-орієнтований – для 15%, автономно-ціннісний – лише для 7%. З'ясовано також, що багатьом студентам притаманні неадекватні переконання у сфері регуляції моральної поведінки: Я-центроване, егоцентричне мислення (16%), песимістична оцінка моральності інших людей (12%), перекладення відповідальності за власні вчинки на інших людей (12%), мінімізація негативних наслідків або романтизація асоціальних вчинків (8%).

Результати констатуючого етапу дослідження засвідчили, що недостатня орієнтація навчально-виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах на формування

когнітивних передумов моральної поведінки призводить до відставання багатьох студентів у розвитку моральної свідомості. У зв'язку з цим існує необхідність в науковому обґрунтуванні педагогічних умов цілеспрямованого формування моральної свідомості майбутніх учителів на етапі їх професійної підготовки.

У третьому розділі – **„Експериментальне дослідження формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів”** – обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування моральної свідомості студентської молоді у навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу, проаналізовано результати формуючого експерименту.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури і практики підготовки майбутніх учителів дозволили визначити комплекс педагогічних умов, які сприяють формуванню моральної свідомості студентської молоді: педагогічна підтримка студентів у моральному самовизначенні; формування в групі виховного середовища, що стимулює засвоєння моральних понять і цінностей; залучення студентів до колективного аналізу та розв'язання морально-етичних дилем; систематична демонстрація студентам у процесі групових форм навчально-виховної взаємодії моральних суджень, які перевищують їх рівень морального розвитку.

З'ясовано, що важливу роль у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів відіграє педагогічна підтримка їх морального самовизначення. Основними принципами реалізації такої підтримки є: згода студентів на допомогу, опора на наявні сили і потенційні можливості особистості, орієнтація на здатність студентів самостійно здійснювати моральний вибір, співробітництво, конфіденційність, доброзичливість і безцінність, безпека, захист людської гідності.

У роботі доведено, що важливою умовою розвитку моральної свідомості студентів є створення в студентській групі відповідного виховного середовища. Воно являє собою сукупність обставин, які впливають на особистісне становлення студентів і сприяють інтеріоризації моральних норм і принципів поведінки. Суттєвим фактором формування сприятливого виховного середовища є стиль педагогічного спілкування викладачів із студентами. Аналіз психолого-педагогічних досліджень і виховної практики свідчить, що найбільш доцільним з погляду формування моральної свідомості студентів є стиль педагогічного спілкування, який відповідає суб'єкт-суб'єктній, діалогічній стратегії міжособистісної взаємодії. З'ясовано, що побудова педагогічного процесу на принципах діалогу як психологічно рівноправного співробітництва є необхідною умовою реалізації особистісного підходу у формуванні моральної свідомості студентів.

Обґрунтовані педагогічні умови було покладено в основу експериментальної методики формування моральної свідомості студентів, дослідна перевірка якої тривала протягом двох років на базі інституту прогресивних технологій, економіки та фундаментальних наук Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Для проведення формуючого експерименту були відібрані дві експериментальні групи, загальною чисельністю 66 студентів, і дві контрольні групи (64 студенти). Розроблена методика формування моральної свідомості реалізовувалася на заняттях з педагогіки та іноземної мови, а також під час проведення позааудиторної виховної роботи з студентами (годин наставника академічної групи, дискусійних клубів, зустрічей за «круглим столом», бесід на етичні теми, дебатів, обговорень книг, кінофільмів, статей тощо).

Під час проведення формуючого експерименту широко застосовувався метод аналізу проблемних моральних ситуацій, який передбачав педагогічне моделювання емоційно значущих для студентів завдань, що вимагають активного пошуку рішень у процесі зацікавленого спілкування. Продуктивним методом виховної роботи була дискусія, під час якої виявлялися розбіжності в поглядах студентів на ті чи інші моральні проблеми, виникала можливість перетворити їх на предмет детального аналізу та рефлексії. Сприятливі умови для цього забезпечувалися в рамках особливої форми морального виховання – спільноти дослідників, специфіка якої полягає у спрямованості учасників на дослідження проблемної ситуації та досягнення спільного результату. Спільнота дослідників ґрунтується на системному розумінні групового процесу, взаємній зумовленості його компонентів, а також базисній тенденції до самоактуалізації.

Діяльність студентської групи як спільноти дослідників організовувалась у процесі розв'язання моральних проблем за такими стадіями:

1. Пред'явлення емоційно та морально «зарядженого» тексту у формі опису певної життєвої ситуації.

2. Організація діалогічної комунікації, в процесі якої відбувалася спільна інтерпретація вихідного тексту. Спілкування здійснювалось у відносно спокійній, комфортній атмосфері. Зазвичай воно розгорталося навколо глибинних моральних питань.

3. Конфронтація, за допомогою якої визначалися смислові позиції студентів. Внаслідок того, що дана стадія соціально опосередкована й ґрунтується на принципі діалогічності, суперечності між протилежними поглядами розв'язувалися шляхом переходу на вищий рівень морального мислення. Глибинним механізмом міжособистісної взаємодії виступала децентрація – аналіз ситуацій з перспективи інших людей. Завдяки цьому учасники дискусії, вступаючи в інтерсуб'єктний простір, переходили з індивідуального рівня аналізу моральних проблем на системний.

4. Реконструкція стосунків на індивідуальному та груповому рівнях. На цій стадії у студентів виникали нові перспективи морального розвитку, формувалися узагальнення, нові підходи до оцінки моральних ситуацій.

Виховний потенціал дискусійного обговорення моральних дилем в умовах перетворення групи у спільноту дослідників забезпечувався тим, що студенти отримували можливість висловлювати різні ідеї, уточнювати власне розуміння моральних понять, оцінювати наслідки різних способів розв'язання ситуацій і, загалом, спільно мислити, відчуючи задоволення від інтелектуального пошуку та спілкування. Завдяки цьому вони вчилися критично мислити, вирішувати складні моральні проблеми на основі аналізу відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати обдумані рішення, брати участь у дискусіях. Під час експериментальної роботи широко застосовувалися такі прийоми інтерактивної взаємодії, як "велике коло", "акваріум", "мозковий штурм", "дебати" тощо. Моральні дилеми для обговорення добиралися таким чином, щоб вони містили реальний конфлікт, були значущими для студентів і викликали різні погляди на ситуацію. Дискусії не лише активізували пізнавальну діяльність студентів, але й сприяли поглибленому аналізу морально-етичних проблем, стимулювали пошук оптимальних способів виходу з конфліктних ситуацій.

Проведений формуючий експеримент підтвердив ефективність розробленої на основі обґрунтованих педагогічних умов методики формування моральної свідомості майбутніх учителів. У студентів експериментальних груп відбулися статистично достовірні кількісні

та якісні зміни, що проявилися в позитивній динаміці рівнів розвитку їх моральної свідомості (див. рис. 1). Зокрема, зменшилась кількість студентів з прагматичним рівнем моральної свідомості (з 25,8% до 7,6%). Натомість зросла кількість студентів із соціально орієнтованим рівнем (з 18,2% до 30,3%). Позитивна динаміка спостерігається також у зміні кількості студентів з автономно-ціннісним рівнем моральної свідомості: перед проведенням формуючого експерименту їх було 7,6%, після його завершення – 18,2%.

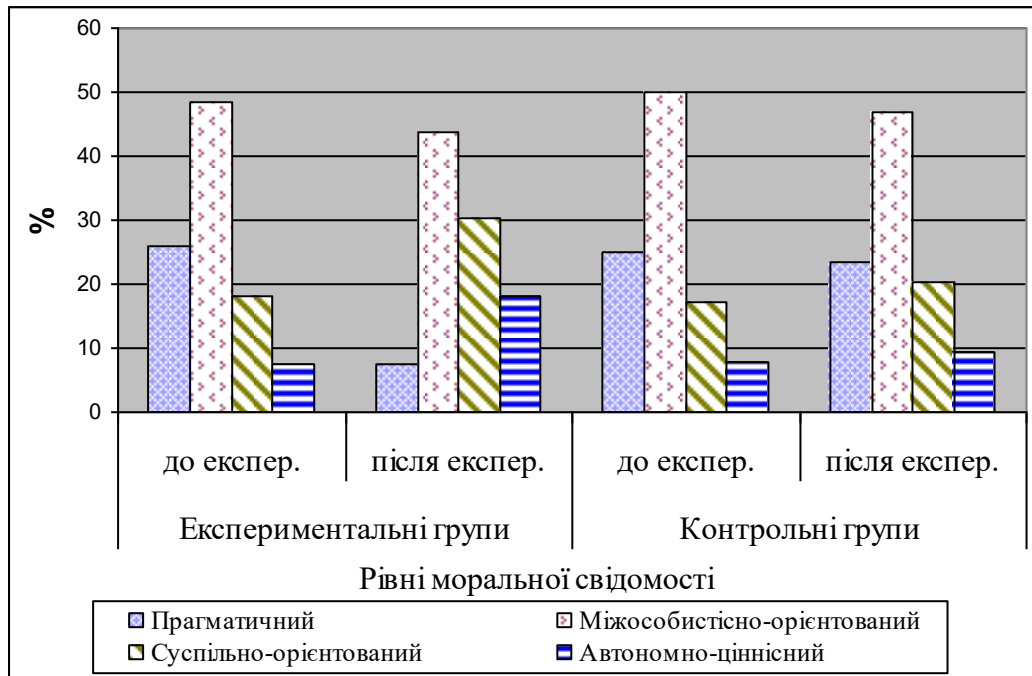

Рис. 1. Динаміка формування моральної свідомості студентів

Привертає увагу те, що за період проведення формуючого експерименту практично не змінилася кількість студентів з міжособистісно-орієнтованим рівнем моральної свідомості. Це пояснюється тим, що певна кількість студентів з цим рівнем досягла вищого – суспільно-орієнтованого – рівня моральної свідомості. Водночас зменшення їх кількості компенсувалось позитивною динамікою розвитку студентів з прагматичним рівнем, які досягли міжособистісно-орієнтованого рівня моральної свідомості.

Застосування непараметричного критерію Вілкоксона засвідчило, що зміни рівнів моральної свідомості студентів експериментальних груп мають статистично достовірний характер ($\alpha=0,05$). У контрольних групах за час проведення формуючого експерименту теж сталися певні зрушення, проте вони не досягають рівня статистичної значущості.

Отримані результати дають підстави зробити висновок, що реалізація визначених педагогічних умов стимулює розвиток моральної свідомості студентів, сприяє більш глибокому розумінню сутності моральних понять, засвоєнню моральних цінностей, а також формуванню здатності аналізувати та розв'язувати моральні проблеми.

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**:

1. Фундаментальні трансформації в економічному, політичному та соціальному житті суспільства різко загострили проблему формування моральної свідомості молоді. Зміна культурно-ідеологічних орієнтацій суспільства, нестабільність соціально-політичної ситуації супроводжується наростанням у молодіжному середовищі нігілістичного ставлення до моральних цінностей. У зв'язку з цим виникає потреба в науковому пошукові та обґрунтуванні нових підходів до морального виховання сучасної молоді. Особливо актуальною є проблема формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних

навчальних закладів, від яких значною мірою залежатиме рівень моральної зрілості підростаючих поколінь і суспільства в цілому.

2. На основі результатів аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що моральна свідомість являє собою систему взаємопов'язаних моральних понять, цінностей і способів мислення, які визначають загальний спосіб розв'язання особистістю моральних проблем, а також здатність до моральної саморегуляції й вибору адекватних способів поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії. У моральній свідомості особистості відображається розуміння моральних норм, принципів і цінностей, а також осмислюється особистий досвід дотримання суспільних норм, формується готовність до моральної поведінки.

3. Спираючись на когнітивно-еволюційний підхід, виділено критерії розвитку моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: морально-інформаційний, морально-аналітичний і морально-ціннісний. Морально-інформаційний критерій характеризує обсяг та глибину засвоєння особистістю моральних уявлень і понять, морально-аналітичний – параметри соціоморального мислення (стратегії та прийоми розв'язання моральних проблем, здатність до децентрації, соціальна перспектива поведінки, тобто соціальний контекст, на який особистість орієнтується у ситуаціях морального вибору), морально-ціннісний – провідні ціннісні орієнтації, якими особистість керується у стосунках з оточуючими людьми.

Означені критерії дали змогу виділити чотири якісно своєрідні рівні розвитку моральної свідомості студентів: прагматичний, міжособистісно-орієнтований, суспільно-орієнтований, автономно-ціннісний. Прагматичний рівень характеризується дотриманням особистістю моральних норм лише тоді, коли це сприяє реалізації її безпосередніх інтересів, а також потреб значущих для неї людей. Для міжособистісно-орієнтованого рівня характерною є спрямованість особистості на референтне оточення, а також прагнення до позитивної самооцінки та схвалення значущими людьми. Студенти з суспільно-орієнтованим рівнем моральної свідомості вважають, що виконувати свої обов'язки і дотримуватися моральних правил потрібно заради підтримання порядку в суспільстві. Студенти з автономно-ціннісним рівнем моральної свідомості орієнтуються на внутрішні етичні принципи, які ґрунтуються на універсальних моральних цінностях: справедливість, рівність людей і повага до людської гідності.

4. Результати проведеного дослідження засвідчили, що значний виховний потенціал щодо розвитку та корекції моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів має когнітивно-еволюційний підхід, у контексті якого моральне становлення особистості розглядається як процес послідовної зміни інваріантних стадій соціоморального мислення. Можливості ефективного застосування цього підходу у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів зумовлюються тим, що він: ґрунтується на діалогічній, суб'єкт-суб'єктній стратегії виховної взаємодії, що забезпечує свободу морального самовизначення студентів; відповідає віковим особливостям особистісного розвитку студентської молоді; сприяє формуванню професійно важливих якостей майбутніх учителів (рефлексії, емпатії, здатності до осмислення моральних ситуацій з позицій іншої людини, прогностичних здібностей, критичного мислення); забезпечує розвиток соціоморального мислення і формування продуктивних стратегій розв'язання морально-етичних проблем.

5. З'ясовано, що формування моральної свідомості студентів характеризується низкою особливостей, зумовлених віковими та соціокультурними умовами їх розвитку: активізація

розвитку самосвідомості; перебудова змісту та співвідношення основних мотиваційно-ціннісних орієнтацій; розширення кругозору і поява теоретичних інтересів; посилення критичності у сприйнятті моральних норм; зростання довільного рівня моральної саморегуляції. Встановлено, що стихійна соціалізація призводить до відставання багатьох студентів у формуванні моральної свідомості: для 34% з них властивий прагматичний рівень моральної свідомості, для 44% – міжособистісно-орієнтований, для 15% – суспільно-орієнтований, лише для 7% – автономно-ціннісний. Крім того, для багатьох студентів характерні неадекватні переконання у сфері моральної регуляції поведінки: егоцентричне мислення (16%), песимістична оцінка моральності інших людей (12%), перекладення відповідальності за власні вчинки на інших (12%), мінімізація негативних наслідків або романтизація асоціальних вчинків (8%).

6. Визначено, що ефективний розвиток моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів забезпечується за таких педагогічних умов: педагогічна підтримка студентів у моральному самовизначенні; формування в студентській групі виховного середовища, що активізує засвоєння моральних понять і цінностей; залучення студентів до колективного обговорення морально-етичних дилем на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій; використання групових форм навчально-виховної взаємодії, що забезпечують систематичну демонстрацію студентам моральних суджень, які перевищують їх актуальний рівень морального розвитку.

7. Аналіз результатів формуючого експерименту засвідчив, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов суттєво стимулює розвиток моральної свідомості студентів, сприяє їх переходу на вищий рівень моральної зрілості. В експериментальних групах, на відміну від контрольних, на статистично значущому рівні зменшилась кількість студентів з прагматичним рівнем моральної свідомості (з 25,8% до 7,6%), водночас зросла кількість студентів з соціально орієнтованим (з 18,2% до 30,3%) і автономно-ціннісним (з 7,6% до 18,2%) рівнями моральної свідомості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування моральної свідомості студентської молоді. Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні гендерних особливостей становлення моральної свідомості молоді, удосконаленні методичного інструментарію педагогічної діагностики моральної свідомості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Толерантність у структурі моральної свідомості студентської молоді // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 6. – Частина 1. – Вінниця, 2002. – С. 159-162.
2. Моральна свідомість як філософське і психолого-педагогічне поняття // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 7. – Вінниця, 2002. – С. 87-90.
3. Показники та рівні розвитку моральної свідомості студентів // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 11. – Вінниця, 2004. – С. 6-10.
4. Педагогічні умови формування моральної свідомості студентської молоді // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 12. – Вінниця, 2005 – С. 176-179.
5. Вікові особливості морального розвитку студентської молоді // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Вип. 7. – Вінниця: ВДПУ, 2005. – С. 247-251.

6. Когнітивно-еволюційний підхід до формування моральної свідомості майбутніх учителів // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 13. – Вінниця, 2005 – С. 126-130.

7. Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: Методичні рекомендації. – Вінниця, 2005. – 32 с.

Анотації

Авксентьєва Т.А. Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2005.

У дисертації визначено сутність, критерії та рівні сформованості моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Проаналізовано стан і особливості її розвитку у студентської молоді. З'ясовано можливості застосування когнітивно-еволюційного підходу у формуванні моральної свідомості майбутніх учителів. Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Запропоновано методику організації спільноти дослідників як особливої форми розвитку моральної свідомості студентів, що полягає у колективному обговоренні та розв'язанні морально-етичних дилем. Обґрунтовані принципи забезпечення педагогічної підтримки у розвитку моральної свідомості студентів.

Ключові слова: моральна свідомість, рівні розвитку моральної свідомості, моральне виховання, моральна дилема, формування.

Авксентьєва Т.А. Формирование морального сознания студентов высших педагогических учебных заведений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2005.

В диссертации установлено, что моральное сознание личности представляет собой систему взаимосвязанных нравственных понятий и ценностей, которые определяют общий способ решения нравственных проблем, а также способность к моральной саморегуляции и выбору адекватных способов поведения в различных ситуациях социального взаимодействия. В моральном сознании отражается отношение личности к нравственным ценностям общества, а также осмысливается личный опыт соблюдения общественных норм, формируется готовность к нравственному поведению.

На основании когнитивно-эволюционного подхода определены критерии развития морального сознания студентов высших педагогических учебных заведений: морально-информационный, морально-аналитический, морально-ценностный. Первый критерий характеризует понимание личностью сущности нравственных норм и нравственного поведения, второй – параметры социоморального мышления личности (стратегии и приемы решения моральных проблем, способность к децентрации, социальную перспективу поведения), третий – ведущие ценностные ориентации личности в социальном взаимодействии.

Комплексный учет указанных критериев позволил выделить четыре качественно своеобразные уровня развития морального сознания студентов: прагматический, межличностно-ориентированный, общественно-ориентированный, автономно-ценностный. Прагматический уровень характеризуется соблюдением нравственных норм лишь тогда, когда это способствует реализации непосредственных интересов личности. Для межличностно-ориентированного уровня характерна направленность личности на референтное окружение, а также стремление к положительной самооценке и одобрению значимыми людьми. Общественно-ориентированный уровень проявляется в направленности личности на исполнение своих обязанностей и выполнение нравственных норм ради поддержания порядка в обществе. Автономно-ценностный уровень морального сознания характеризуется сформированностью внутренних этических принципов, которые основываются на сознательно принятых нравственных ценностях: справедливости, равенстве людей и уважении к человеческому достоинству.

Определены особенности формирования морального сознания студентов высших педагогических учебных заведений: перестройка содержания и соотношения основных мотивационно-ценностных ориентаций; активизация развития самосознания; формирование интереса к нравственно-теоретическим проблемам; усиление критичности в восприятии нравственных норм; развитие произвольного уровня нравственной саморегуляции. Установлено, что недостаточное внимание к формированию когнитивных предпосылок нравственного поведения приводит к отставанию многих студентов в развитии морального сознания: 34% из них присущ прагматический уровень морального сознания, 44% – межличностно-ориентированный, 15% – общественно-ориентированный, 7% – автономно-ценностный. Для многих студентов характерны неадекватные установки в сфере регуляции морального поведения: эгоцентрическое мышление (16%), пессимистическая оценка нравственности других людей (12%), перекладывание ответственности за собственные поступки на других (12%), минимизация отрицательных последствий или романтизация асоциальных поступков (8%).

Определены педагогические условия, обеспечивающие развитие морального сознания студентов высших педагогических учебных заведений: педагогическая поддержка студентов в нравственном самоопределении; привлечение студентов к коллективному обсуждению морально-этических дилемм на материале художественных произведений и реальных жизненных ситуаций; формирование в студенческой группе воспитательной среды, которая активизирует усвоение студентами нравственных понятий и ценностей; использование групповых форм учебно-воспитательного взаимодействия, обеспечивающих систематическую демонстрацию студентам этических суждений, которые превышают их актуальный уровень морального развития.

Определены принципы обеспечения педагогической поддержки в развитии морального сознания студентов: их согласие на помощь и поддержку; опора на способности и потенциальные возможности личности; ориентация на способность студентов самостоятельно осуществлять нравственный выбор; сотрудничество; конфиденциальность; доброжелательность и безоценочность; безопасность, защита личных прав, человеческого достоинства.

Установлено, что благоприятные условия для формирования морального сознания студентов создаются в рамках сообщества исследователей как особой формы нравственного воспитания, специфика которой состоит в коллективном обсуждении и решении морально-

этических проблем.

Ключевые слова: моральное сознание, уровни развития морального сознания, моральное воспитание, моральная дилемма, формирование.

Avksentieva T.A. Formation of student's moral consciousness of higher pedagogical educational institutions. – Manuscript.

These theses are to embody the research for the Scientific Degree of Master of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.07. – Theory and Methodology of Education. – V.Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, 2005.

In the dissertation the essence, parameters and levels of student's moral consciousness development of the supreme pedagogical educational institutions are determined. The condition and peculiarities of development of moral consciousness of student's youth are analysed. On the basis of the analysis of the psychological and pedagogical literature the essence of the cognitive-evolutionary theory of moral development of the person and an opportunity of its application in formation of moral consciousness of students are opened. Pedagogical conditions of formation of students moral consciousness of the supreme pedagogical educational institutions are proved and checked experimentally up. The technique of the organization of community of researchers as a special form of development of moral consciousness of students which consists in collective discussion and decision of moral-ethical dilemmas is offered. Principles of pedagogical support in development of moral consciousness of students are proved.

Key words: moral consciousness, levels of development of moral consciousness, moral education, a moral dilemma, formation.

Підписано до друку 16.05.2005 р. Формат 60x90/16.
Папір друкарський. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Тираж 100 прим. Зам. №

Редакційно-видавничий відділ
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
21001, м. Вінниця, вул. Острозького, 21